

KODÁLY ZOLTÁN ÉS A MAGYAR NÉPZENE TÁRA SOROZAT

Ebben az évben jelent meg *A Magyar Népzene Tára* [MNT] X. kötete. Címlapján [l. a tanulmány végén] az előző kötetekhez hasonlóan ez olvasható: „A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából alapította Bartók Béla és Kodály Zoltán.” Mint a X. kötet szerkesztője, úgy érzem, ideje szembenézni a kérdéssel: van-e még jogunk hivatkozni az alapítókra, hiszen Bartók már jóval az I. kötet megjelenése előtt távozott az élők sorából, Kodály pedig az V. kötet után. Felvetődhet egyesekben, hogy indokolatlan kérkedés ma már a két nagy előd hírnevét „használni”, mások esetleg jóhiszemű tudománytörténeti tisztelgésnek gondolhatják, mely valóságos tartalmát régen elveszítette. Szükséges tehát felidézni a sorozat létrejöttének körülményeit, sorsának összefonódását a magyar népzene tudománnyal, és beszélni arról a közvetlen és közvetett segítségről is, melyet az alapítóktól kaptunk a kötetek szerkesztése során.

Az MNT története – tágabb értelemben – valószínűleg akkor kezdődött, amikor Kodály és Bartók – már a „kezdet kezdetén” – megállapodott: saját gyűjtésük másolatát egymásnak átadják. Nem személyes gyűjtői és sagán tudósi tevékenységüket helyezték tehát előtérbe, még csak nem is az általuk bejárt vidékek zenéjét, hanem a rögzített adatok alapján a magyar népzene egészét akarták feltérképezni és megérteni.

Az irodalomtudományban jártas és a történeti munkákat jól ismerő Kodály Zoltán tisztában volt azzal, hogy bizonyos tudományágak műveléséhez hozzátartozik forrásainak kritikai összkiadása. Már népzene kutatói pályájának korai szakaszában, jelentős tanulmányainak megszületése előtt megfogalmazta *az új egyetemes népdalgyűjtemény tervezetét*, melyet Bartók Bélával közösen nyújtottak be a Kisfaludy Társaságnak 1913-ban.

Mintegy két évtized múlva úgy látszott, hogy a terv valóra válik. Bartók 1934 és 1940 között ezen dolgozott a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából. Távozása az országból, majd a háborús események azonban megakadályozták munkája publikálását.

Az MNT I. kötete 1951-ben látott napvilágot. Kodály Zoltán hátrahagyott írásaiból ma már tudhatjuk, hogy a magyar és latin címadás – *Corpus Musicae Popularis Hungaricae* – tőle való. Bartók nevének feltüntetéséhez is ő ragaszkodott: „*Bár Bartók Béla a végső sajtó alá rendezésben nem vehet részt, az alapvető elgondolás és a részletes kidolgozás annyi munkája fekszik [benne], hogy neve természetesen nem hiányozhatik*”.

A Kodály életében megjelent valamennyi kötet az ő bevezetőjével kezdődik. Az I. kötet Előszavában részletesen foglalkozik a tudománytörténeti előzményekkel: ismerteti a Magyar Tudományos Akadémia 1833-as, népdalok kiadására vonatkozó határozatát. Az Akadémia és a népdalkiadás 19–20. századi kapcsolatát egyébként számos, különféle terjedelmű és műfajú írásában említi, illetve kifejti. Kodály számára rendkívül fontos, hogy az MNT sorozattal egy reformkorban indult nemzeti kezdeményezést valósíthat meg. A tudománytörténeti előzményekre való ismételt hivatkozás ugyanazt a célt szolgálja, mely művészi munkásságában is fellelhető: a múlt elfelejtett, torzóban maradt értékeinek felmutatását és kiteljesítését – a jövő építése érdekében. *A népzene kutatás jövője* című írásából idézek: „*Ha a népet nemzetté akarjuk tenni, előbb zenéjét is a nemzet közkincsévé kell tennünk.*”

Kodály szerint a magyar népzene mélyreható vizsgálatához elengedhetetlen a más népek zenéjével való összefüggés áttekintése: „*A mi eredeti terünk egy olyan Corpus volt, amely felölelte volna minden itt lakó nép zenéjét és feltüntette volna a Pax Hungarica alatti életükben háborítatlanul, híven megőrzött sajátosságait. Nagy vállalkozás lett volna... Corpusunk címe egy betűvel bővült (Hungaricae – Hungariae helyett), tartalma a magyarságra szorított. Természetesen a kölcsönhatásokra állandó figyelemmel vagyunk.*”

A kritikai összkiadás széleskörű és összehangolt tevékenységet igényel; Kodály nézete szerint „*a népzene kutatás olyan, hogy azt egyes emberek nem végezhetik.*” Erőfeszítéseinek következtében alakul ki a csoportmunka: 1946-tól minisztériumi támogatással megindul a sajtó alá rendezés, majd 1953-ban az akadémiai kutatóhálózat keretében létrejön a Népzene kutató Csoport. A népzene kutatás akadémiai műhelye tehát nem általános tudományos tevékenység folytatására szerveződött, hanem sajátos cél, a népdalok összkiadásának érdekében, melytől Kodály „egy új tudományág nagyarányú fejlődését” várja.

Mint igazgató, szigorú munkarendet vezet be, megszabja és ellenőrzi a munkatársak teljesítményeit. A Bartók és maga által rendszerezett anyag gyarapítására célgyűjtéseket végeztet beosztottaival, továbbá külső gyűjtőktől is dalokat vár: maga levelez az éppen időszerű adatok beszerzése érdekében. „*A Magyar Népzene Tára megjelenendő kötetei számára szükségünk van az újabb erdélyi magyar anyagra*” – írja pl. Sabin Drăgoinak Bukarestbe 1959-ben, és hozzájárulását kéri, hogy Jagamas János ilyen irányú népzenei gyűjtést végezhesen. Nemzetközi akadémiai együttműködés keretében kezdeményezi a Kolozsvári Folklor Intézet magyar anyaga másolatának beszerzését, viszonzásként megküldve Bartók román gyűjtésének fotokópiáját.

Szükségtelennek tartja a kutatásnak ebben a szakaszában a gyűjtő személyéhez kötött dalkiadványokat. „*Bartók, vagy az én sok ezerre menő gyűj-*

tésem is csak beolvasztva a többi közé kerül kiadásra. Ezzel is jelezzük, hogy [az MNT] nem egyéni munka, hanem sokak együttműködése hozza létre.”

A közös munka az anyagközlés tudományos koncepciójának kialakítására is vonatkozik. Őt magát a kérdés a tízes évektől kezdve foglalkoztatja és elképzelése az évek során több ponton módosul, illetve egyre világosabban körvonalazódik (miközben a kiadásra váró anyag mennyisége is egyre nő). Töprengéseinek egyik jellemző dokumentuma *Hátrahagyott írásában* jelent meg: „*Sok nyílt kérdés. 1) Mit? 2) Hogyan? Minden változatot? Régi gyűjtemények tökéletlen, ... hibás lejegyzései [kapjanak] újra nyomdafestéket? Új lejegyzésekben is vannak hibásan leírt vagy hibásan énekelt darabok. Ezeket rögzíteni? ... Hogyan? ... Bartók-rendben ... kadencia[-rendben] ... akár-hogy: kéziratos rendszerezés jó, hogy kétféle*” [ti. a Bartók-féle ritmus- és a Kodály-féle kadencia-rend].

Kodály maga végül is nem készített „saját” kötetet! Tudományszervezőként és eszmei irányítóként állt a kötetmunkák élén, a sajtó alá rendezés dolgát tanítványaira és munkatársaira bízta: az I–II. és IV. kötetet Kerényi Györgyre, a III. kötetet Kiss Lajosra, az V. kötetet Kiss Lajosra és Rajeczky Benjaminra. És itt Kodály személyiségének, tudósi habitusának különleges vonására szeretném felhívni a figyelmet, mely a 20. századvégi ember számára alig érthető. Talán ahhoz a középkori mentalitáshoz lehetne hasonlítani, mely nem tartotta számon a katedrálisok tervezőjének, a bennük elhelyezett szobrok faragóinak, a táblaképek festőinek nevét; akiknek munkája egyetlen közös célt, Isten dicsőségét szolgálta. Kodály számára sem a személy volt fontos, hanem a közös végeredmény: a „katedrális”, a népzene „teljes” összefüggésrendszerének felmutatása. Ezért vonja vissza például tervezett sirató kötetét 1921-ben, pedig már a kottametszési munkálatok is elkezdődtek, és így a tízes években végzett gyűjtése csak ötven év múlva lát napvilágot az MNT V. kötetébe beolvasztva. Egy kései televíziós interjúban egyébként éppen ezt, az akkor legújabb V. kötetet említi *saját népzene-tudósi pályájáról* szólva: „*Ott [a Galánta környéki falvakban] kezdtem a kutatást. Először gyalogszerrel, hátizsákkal... ez a kutatás azóta hatalmasan kiterebélyesedett. Hadd ugorjam át a fejlődés fokozatait; elegendő, ha **A Magyar Népzene Tára** utolsó, ötödik kötetére utalok, melyet egy húsztagú népzene-kutató csoport rendezett sajtó alá és Tudományos Akadémiánk jelentetett meg.*” Kodály gondolatmenete a személyes és a csoportmunka teljes összeolvadásáról tanúskodik.

A *Corpus*ról mindig többes számban beszél. Így a Lutz Besch-féle, 1965-ben készült interjúban is, ahol részletesen ismerteti a sorozatot: „*Teljesen új rendszert dolgoztunk ki* – mondja a már megjelent szokás-kötetokről. – *Nagyon sok dalt nem tudtunk zenei szempontok szerint rendezni. Ezek, részben, zenei különlegességek; nem lett volna jó a nagy anyagba illeszteni őket. Helyesebbnek bizonyult elkülöníteni ezeket a dalokat.*” Kodály szavai az MNT első öt kötetében megjelent alkalomhoz kötött dalokra vonatkoznak; a

gyermekjátékokra, a jeles napok, a lakodalom dalaira, a párosítókra és a siratókra, melyek dallamvilágának jelentős hányada kötetlen szerkezetű, illetve a magyar népzene fő stílusaitól elütő, idegen- és műzenei eredetű. A korábbi rendezési munkák viszont a magyar népdalkincs döntő többségét kivéve strófikus dallamokra irányultak, melyek eredményeit Kodály fontos tudományos tapasztalatoknak tekintette ugyan, de nem találta kielégítőnek a publikálásra. Ismét az interjúból idézek: „*Számos próbálkozás után a dallamvonalban leltük meg a legjobb kritériumot [a rendezéshez]... Ebben jóformán automatikusan egymás mellé kerül az összes változat, és a szerkezeti sajátosságok révén tömörülnek az egyes stílusrétegek is.*” Nos, ez a Járdányi Pál által kidolgozott rendszer az, amelyben a strófikus dallamok zenei típusok szerinti közlése Kodály döntése és az Akadémia Zenetudományi Bizottságának jóváhagyása után megkezdődhetett. Az interjú-sorozatot követő évben Kodály meghalt. Jól szervezett kutatócsoportot hagyott maga után, kiérlelt tudományos koncepciót a *Corpus* további kötetének zenei rendjéről, továbbá egyfajta munkastílust és szemléletmódot a nagyfokú igényesség, lényegre törekvés és a kutatás magasabb összefüggésbe helyezése tekintetében.

*

A Mester személyes jelenlétének hiányában formálódtak kötétté a *Népdaltípusok*. Éppen abban a munkában kellett immár nélkülöznünk őt, amely tudósi pályája kezdetétől élete végéig foglalkoztatta. Az MNT első öt kötete ugyanis bizonyos szempontból kényszer-szülte kitérő volt; bölcs, gyakorlatias döntés eredménye. Az ötvenes évek elején tisztán zenei rendben gondolkodni egyet jelentett volna a „nyugatiás formalizmussal”. Ez olyan veszélyes vád volt akkoriban, mely Bartók zenéjét sem kímélte. A néprajzi funkció, a népélettel való kapcsolat azonban elfogadható kritérium volt a szocializmus sztálinista szakaszában is. Bár az alkalomhoz kötött dalok köteteit zenén kívüli szempont határozta meg, a dallamok zenei variálódására, egymás közötti rokonságára, történeti és másnépi összefüggéseire is számos utalás történt; sőt ha az anyag engedte, egyes kötetekben a dallamtípus is rendezőelvként jelen volt. Ezek a megoldások a későbbi típuskötetek módszertani előmunkálatainak is tekinthetők. Hasonlóképpen tapasztalatok halmozódtak fel a különféle kéziratos és hangzó népzenei források kezelésére vonatkozólag, valamint a hangfelvételek lejegyzési és közlési módját illetően is.

Az MNT VI. kötetét, a *Népdaltípusok 1*-et Járdányi Pál, a zenei rendszer megalkotója szerkesztette, valamint Olsvai Imre, aki már 1959-től együtt dolgozott Járdányival a rendszerezés gyakorlati megvalósításán. Járdányi tragikus korai halála után egyedül kellett folytatnia és befejeznie a munkát. A VII. kötet szintén Olsvai szerkesztette, a VIII.-at Vargyas Lajos, a IX-X.-et pedig Domokos Mária és Paksa Katalin, akik már az első típuskötetttől

kezdve munkatársi feladatokat láttak el, így a szerkesztés tapasztalatai közvetlenül hagyományozódtak tovább.

Hogyan tettek eleget Kodály követelményeinek a típuskötetek? Vizsgálódásunkhoz idézzük fel a Párizsi beszélgetés egy részletét! Kérdés: *„Amikor egyazon dallamnak több variánsa van, mi a kritériuma a leghitelesebb formának?”* Kodály felelete: *„Egyetlen dallamnak sincs »egyetlen hiteles formája«.* *A népdalt épp az jellemzi, hogy minden ember énekében újjászületik, de sohasem pontosan egyformán. Mindig kis változásokkal. Mindenesetre különbséget kell tenni a jól átvett ének, a romlott vagy töredék között. De egyetlen, egyedül hiteles forma soha nincs, mindig több egyenrangú van.”* Kérdés: *„Amikor ezeket gyűjteményes kötetben közlik, milyen válogatási elvet alkalmaznak?”* Kodály válasza: *„Feltüntetünk minden variánst...”*

Induljunk ki Kodály utolsó mondatából! Minden variánst akkor lehet feltüntetni, ha „mind”, vagyis kellő számban-mértékben fel van gyűjtve. A népdaltípusok összkiadásának alapját képező gyűjtemény fejlesztése – Kodály kívánalmainak megfelelően – folytatódott. A célgyűjtések ugyan a hetvenes évektől egyre inkább fogyatkoztak, közben azonban hatalmas egyéb anyag áramlott be, és a kutatók lejegyzési-rendszerzési munkája nyomán számos új népdaltípus körvonalazódott, mely a Járdányi-rend megszűlése idején még ismeretlen volt. Az újabb hangtechnikai lehetőségek és tudományos célok (táncfolyamatok zenéjének rögzítése, prímások előadási stílusának, játéktechnikájának vizsgálata, a dallamok időbeli változás-vizsgálata stb.) hosszú, illetve bizonyos időközönként megismételt hangfelvételek készítését eredményezték. Az MNT szerkesztői ezért az öröndetesen megnövekedett anyag közlésmódjának új nehézségével kerültek szembe. A teljességre való törekvést természetesen nem adhatták fel, de a józan arányérzék kodályi erényét is gyakorolniuk kellett.

Általánossá vált az ún. középrészletes lejegyzés, és a dallamok egyversszakos kottaképe, a további versszakokból pedig csak az eltérések feltüntetése. A megismételt felvételek publikálására kidolgozták az összevont közlés módszerét úgy, hogy a kotta az összes gyűjtési alkalommal elhangzó összes variánst tartalmazza, és az egyes megszólalások mikéntje is kiolvasható belőle.

A népdalok kritikai kezelése azt jelenti, hogy – Kodály szavait ismételve – *„különbséget kell tenni a jól átvett ének, a romlott vagy töredék között.”* A különbségtételt a kötetekben a főszerzői és a jegyzetkották viszonya, továbbá az egyes dallamtípusok végén következő jegyzetkották gondosan kimunkált sorrendje fejezi ki.

Kodály és Bartók tudományos kutatásaiban fontos helyet foglalnak el a magyar népzene történeti kérdései és szomszédnépi kapcsolatai. Szempontjaik, eredményeik és azok továbbfejlesztései megtalálhatók az MNT első öt kötetében – egyes dallamokra vagy kisebb dallamcsoportokra vonatkoztatva. A VI. kötettől kezdve azonban a dallamösszehasonlítás már teljes

típusokat érint. A szomszédnépi változatok felderítésének elsőrendű forrása mai napig is a Kodály Rend, illetve Bartók szomszédnépi kiadványai. Ugyancsak a Kodály Rend „szállítja” a népdalok 18–19. századi történeti feljegyzéseinek zömét, ezeket a támlap-formájú kottákat Kodály még a Bartók-féle *Egyetemes Gyűjtemény* céljaira másoltatta.

*

Az MNT I. és X. kötete között eltelt 47 év hosszú idő, két generáció: az első öt kötet szerkesztői már eltávoztak közülünk. Ami pedig a történelmi-politikai körülményeket illeti, az I. kötetten röviddel a második világháború vége után kezdtek dolgozni; a II–III. kötet a Rákosi-korszakban készült, a IV–V. az 56-os forradalom utáni konszolidáció éveiben. Ez idáig védőernyőként óvta a vállalkozást Kodály erkölcsi és szakmai tekintélye. A VI. kötet megjelenése után a népzene tudomány intézményi önállóságát elvesztette és beolvadt a Zenetudományi Intézetbe, melynek keretében ma is működik. A kádári-aczéli kultúrpolitika számára a Népzene kutató Csoport túlságosan nemzetinek és a kommunista párt ideológiájától, hatalmi viszonyaitól veszélyesen függetlennek tűnt.

Az egyesítéssel változás következett be az MNT sorsában. A szerkesztés „kiemelt intézeti feladat” maradt ugyan, meghatározó szerepét azonban elvesztette. Korábban a kutatási-gyűjtési célok a kiadvány érdekében szerveződtek, most megfordult a sorrend, az egyéni tanulmányok publikálása került előtérbe és csak néhány munkatárs vett részt közelebbről a szerkesztési munkákban. A VII–X. kötet kiadása még ilyen körülmények között is összteljesítmény eredménye, mely magában foglalja a mai kutatói gárdának is a gyűjtés, lejegyzés, rendszerezés és elméleti kutatás terén kifejtett tevékenységét. A kutatói létszám azonban nincs arányban a feladatokkal: Kodály az 1965-ös párizsi interjúban arról számolt be, hogy *„húsz munkatárs dolgozik a kiadványon és gyűjt még”* – 1997-ben viszont a Népzenei Osztály tagjai e létszámnak csak a felét teszik. A népzenei gyűjtemény pedig nem az MNT köteteire kidolgozott Járdányi-rendben, hanem egy másik, stílusok szerint kialakított rendszerben áll rendelkezésre.

A népzene tudomány nagy teljesítménye, hogy változó körülmények között, külső és belső nehézségek ellenére is folytatta és folytatja az MNT sorozat kiadását, melyhez az alapot Kodály Zoltán máig ható tudósi és erkölcsi nagysága biztosítja.

*

A Magyar Népzene Tára Kodály Zoltán életében megjelent kötetei:

I. *Gyermekjátékok.*

Sajtó alá rendezte Kerényi György. 1951.

II. *Jeles napok.*

Sajtó alá rendezte Kerényi György. 1953.

III/AB *Lakodalom.*

Sajtó alá rendezte Kiss Lajos. 1955/56.

IV. *Párosítók.*

Sajtó alá rendezte Kerényi György. 1959.

V. *Síratók* – Laments.

Sajtó alá rendezte Kiss Lajos, Rajeczky Benjamin. 1966.

A Magyar Népzene Tára Kodály Zoltán halála után megjelent kötetei:

VI. *Népdaltípusok* – Types of Folksongs 1.

Sajtó alá rendezte Járdányi Pál és Olsvai Imre. 1973.

VII. *Népdaltípusok* – Types of Folksongs 2.

Szerkesztette Olsvai Imre. 1987.

VIII/AB *Népdaltípusok* – Types of Folksongs 3.

Szerkesztette Vargyas Lajos. 1992.

IX. *Népdaltípusok* – Types of Folksongs 4.

Szerkesztette Domokos Mária. 1995.

X. *Népdaltípusok* – Types of Folksongs 5.

Szerkesztette Paksa Katalin. 1997.

A Magyar Népzene Tára X. kötetének címlapja:

A MAGYAR NÉPZENE TÁRA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL

ALAPÍTOTTA
BARTÓK BÉLA
ÉS
KODÁLY ZOLTÁN

X NÉPDALTÍPUSOK

5

SZERKESZTETTE
PAKSA KATALIN

Főmunkatárs
Olsvai Imre

BALASSI KIADÓ
BUDAPEST 1997